

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

En helt igennem demokratisk natur

Arler, Finn

Published in:
Naturens værdi

Publication date:
2003

Document Version
Accepteret manuscript, peer-review version

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Arler, F. (2003). En helt igennem demokratisk natur. I P. Agger (red.), *Naturens værdi* Gad.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

En helt igennem demokratisk natur.

Finn Arler

“Vi tror på, at mennesker er bedst til selv at vælge. Vi behøver ikke eksperter og smagsdommere til at bestemme på vore vegne (...) Befolkningen skal ikke finde sig i løftede pegefingre fra såkaldte eksperter, der mener at vide bedst. Eksperter kan være gode nok til at formidle faktisk viden. Men når vi skal træffe personlige valg, er vi alle eksperter”
(Statsminister Anders Fogh Rasmussens nytårstale 2002)

“Der er nu en ting, som ku’ vær’ godt å ha’ vidst: om de flest’ er de bedst’ eller bare de flest’” (Niels Hausgaard)

De fleste kan slutte op om kravet om, at naturpolitikken skal være demokratisk. Vi ser gerne, at naturens indretning bliver alles anliggende, og at beslutninger tages på så demokratisk en måde, som man overhovedet kan forestille sig. Hvis det er målet, hvad skal vi så helt præcis gøre? Hvordan kan vi sikre, at naturen bliver helt igennem demokratisk? Det er det spørgsmål, jeg skal forsøge at bevare i det følgende.

Svaret imidlertid er ikke entydigt, og jeg har derfor fundet det frugtbart at tage udgangspunkt i to hovedtilgange, som pointerer forskellige træk ved demokratiet, og som dermed fører i forskellig retning. Den første tilgang ser demokratiets styrke deri, at det bedre end andre styreformer sikrer, at alles interesser, ønsker eller “præferencer” har lige muligheder for at blive tilgodeset. Demokratiet består i følge denne tilgang primært i at sikre beslutningsmetoder eller -procedurer, der er neutrale i forhold til folks forskelligartede opfattelser af den gode og ønskværdige natur. Den anden tilgang lægger derimod vægt på, at demokratiet er den styreform, der bedst vil kunne føre til fornuftige beslutninger. I et demokrati har gode argumenter nemlig bedre vilkår end andre steder, og naturpolitikken kan derfor alt andet lige blive mere velovervejet.

Neutralisme og perfektionisme

Tilhængerne af den første tilgang, der ofte betegnes som *neutralistisk*, forudsætter typisk, at alle spørgsmål, der rummer værdimæssige elementer, dvs. spørgsmål om det gode eller om det gode liv, herunder også spørgsmål om den gode natur, nødvendigvis må føre til ikke blot individuelle, men tillige subjektive og arationelle svar. Argumenter vil derfor kun i begrænset omfang kunne anvendes. En person kan lide den ene slags natur, en anden har smag for noget andet. Ingen ekstern instans, end ikke statsligt autoriserede smagsdommere, vil have grundlag for at hævde, at den

enes ønsker og forestillinger er bedre end den andens. Man kan helt principielt ikke tage fejl i forhold, der er subjektive og arationelle hele vejen igennem.

Eftersom ingen ønsker, præferencer eller forestillinger om det gode kan betegnes som bedre end alle andre, så skal alle afgørelsesprocedurer i følge den første tilgang indrettes så neutralt som muligt, så ingen ønsker eller forestillinger allerede i kraft af procedurernes indretning privilegeres frem for andre. Det er grunden til, at tilgangen kaldes neutralistisk. Når naturpolitikken - på linie med alle andre politikker - skal være demokratisk, så er det, fordi kun demokratiet på neutral måde kan sikre alle en lige mulighed for indflydelse. Spørgsmålet er blot, efter hvilke kriterier indflydelsen skal fordeles, og hvilke procedurer man skal gøre brug af. Der er i hvert fald tre muligheder.

- Den første mulighed er at placere så mange afgørelser som overhovedet muligt direkte i individuelt regie, og så overlade resten til *markedet*. Den enkelte kan i så fald suverænt afgøre, hvordan naturen skal have lov at udvikle sig på netop den ejendom, han eller hun besidder - eller lade andre betale for at få deres ønsker opfyldt i området. Den helt igennem demokratiske natur vil spontant opstå som konsekvens af alle de mange individuelle beslutninger. Vil man have indflydelse på naturens udvikling, må man *købe sig til den*.

- Den anden mulighed er at lade alle de individuelle ønsker sætte sig igennem i *den politiske kamp*. De ønsker, der kan opnå størst politisk opbakning, er dem, der skal bestemme naturpolitikken. Da der ikke kan være tale om at overbevise gennem argumenter - alle ønsker regnes som sagt for principielt lige gode - kan der alene være tale om overtalelse. Vil man have indflydelse, må man *kæmpe og forføre sig til den*.

- En tredje mulighed er at bestræbe sig på, at alle ønsker bliver ligemæssigt tilgodeset uden hensyntagen til, om folk har råd til at købe sig til goderne eller ej. Naturpolitikken skal i så fald baseres på *præferenceundersøgelser*, og sigte efter at ramme det sted, hvor summen af individuelle præferenceopfyldelser kan forventes at være størst. De fleste er per definition de bedste. Vil man have indflydelse, må man *ønske sig til den*.

Tilhængerne af den anden tilgang, som ofte betegnes som *perfektionistisk*, kan derimod ikke anerkende, at alle svar på spørgsmålet om den gode natur helt principielt skulle være lige kvalificerede. I stedet lægges der vægt på, at der er fælles værdier involveret, hvis relative betydning udmærket kan diskuteres mennesker imellem. Vil man have indflydelse, må man derfor *give gode grunde*. Når naturpolitikken skal være demokratisk, er det ikke for at sikre neutralitet mellem alle ønsker og forestillinger, men fordi den demokratiske styreform giver de bedste betingelser for at fremme en fornuftig og ønskværdig naturudvikling.

Hvor neutralismen alene fokuserer på de mange og bestandigt skiftende subjektive ønsker, vil perfektionismen i stedet lægge vægt på argumenter og grunde. Argumenter og grunde er hverken subjektive eller private, men intersubjektive og offentlige i den forstand, at de kan vurderes og diskuteres i fælles samtale. De enkelte naturgoders væsentlighed vil for en perfektionist ikke være afhængig af mængden af

private præferencer, men snarere af begrundelserne kvalitet. De fleste er ikke nødvendigvis de bedste.

Hvor skal naturpolitiske beslutninger træffes?

Der træffes i dag naturpolitiske beslutninger - eller mere generelt: beslutninger af stor betydning for naturens videre udvikling - på mange forskellige niveauer. Der er de mange individuelle beslutninger, vi træffer og udfører som privatpersoner. Der er beslutningerne på lokalt eller regionalt niveau. Der er de nationale beslutninger. Og så er der de beslutninger, der træffes på internationalt niveau. Hvilket niveau er mest egnet, når vi prøver at gøre naturen så demokratisk som muligt?

For en *neutralist* vil udgangspunktet være, at alle beslutninger skal træffes på individuelt niveau, og at en sammenfatning af de individuelle ønsker efterfølgende bør finde sted gennem neutrale procedurer eller metoder: gennem markedet, gennem den politiske kamp eller gennem systematiske undersøgelser af befolkningens ønsker. Alle tre muligheder fører imidlertid til problemer.

Den første mulighed er som sagt at lade markedet spontant sammenfatte alle de mange private beslutninger. Det er derfor et problem, hvis den systematisk udelukker visse goder - nemlig dem, som det vil være vanskeligt at købe og sælge på et marked. Så er den nemlig ikke længere neutral. F.eks. kan der tænkes at være stærke ønsker om bevarelse af fugle, der bevæger sig rundt i landskabet. Hvis den enkelte ejendomsbesidder har suveræn råderet over alt, hvad der befinder sig på hans eller hendes område, så skal der ikke være ret mange skydeglade folk i et område, før alle andre må opgive at se på fugle.

Man kunne naturligvis forestille sig, at de ornitologisk interesserede slog sig sammen om at betale grundejerne for at undlade at skyde forbipasserende fugle, eller at de ligefrem forsøgte at købe sig til en ejendomsret over fuglebestandene. En effektiv ordning vil imidlertid være svær at etablere på privat basis, ikke mindst hvis der er tale om trækfugle, der bevæger sig over store afstande. Mere generelt kan man sige, at meget af det, der går på tværs af de individuelle ejendomme, vil være vanskeligt at bevare uden offentlig indblanden, eftersom ejendomsbesidderne frit kan at undlade at indgå aftaler.

Fortalerne for markedsmodellen kan hertil svare, at man så på anden vis må værdisætte de goder, der ikke optræder på markedet. På den måde kan man rette op på markedets mangler uden at give køb på idéen om at lade de mange suveræne forbrugeres valg afgøre naturens udvikling. Man kunne eksempelvis spørge, hvor meget folk vil være parate til betale for at bevare goder, der ligesom trækfuglene ikke kan købes på markedet. Er villigheden stor, kan det offentlige opkræve beløbet via skattebilletten, så man den vej rundt kan kompensere dem, der måtte lide tab ved en bevarelse af godet. Er betalingsvilligheden for lille til at dække tabene, kan godet ikke bevares.

Mange neutralister vil dog ikke stille sig tilfreds med et sådant svar. Betalingsvilligheden er nemlig ikke alene afhængig af præferencernes styrke, men nok så meget af betalingsevnen. Og er naturens udvikling helt igennem demokratisk,

hvis de rige har mere indflydelse på den end de fattige? En anden mulighed kunne som sagt være at overlade afgørelsen til en politisk kamp på fair og neutrale vilkår. Det er i så fald ikke købedygtigheden, men evnen til at opnå magt, der er afgørende. Da alle ønsker som sagt må betragtes som lige subjektive og arationelle, vil der ikke være nogen fornuftig grund til at lade de magtesløse få deres ønsker opfyldt: de har helt principielt ingen argumenter at understøtte deres ønsker med. Bredes indflydelsen ud, ligger der alene magtpolitiske overvejelser bag. Spørgsmålet er så, om det er tilstrækkeligt demokratisk.

Man kunne da også i stedet vælge den tredje mulighed: at foretage uafhængige undersøgelser af befolkningens ønsker om forskellige slags naturgoder, hvor alle ønsker tillægges lige stor vægt. Hverken forskelle i købedygtighed eller i evne til at opnå magt får dermed indflydelse. Også denne løsning fører dog til problemer. En ting er det rent praktiske problem med at få registreret og sammenfattet de mange forskelligartede ønsker i en samlet opgørelse. Allerede forud herfor består imidlertid et væsentligt problem med overhovedet at finde ud af, hvad der bør regnes for relevante ønsker. Man kan således let tænke sig, at de registrerede ønsker selv hos det enkelte individ viser sig at være selvmodsigende, så man ikke ved, hvilke af ønskerne, man skal tage udgangspunkt i. Man kan også let ende op med en sådan forvirrende mangfoldighed, at det ikke ville være muligt at nå et resultat uden en betydelig tolkningsindsats fra undersøgernes side. Og så kan neutraliteten hurtigt risikere at gå fløjten.

En af undersøgernes væsentligste opgaver vil være at skabe sammenhæng i det, der ønskes, og at at sørge for, at det ønskede principielt er muligt at gennemføre. Man kan ikke på én og samme tid tilstræbe mange smukke storke og få grimme frøer eller uproduktive vådområder. Til kravet om sammenhæng og gennemførlighed må imidlertid også føjes et krav om meningsfuldhed. Hvis man for eksempel siger, at naturpolitikens overordnede mål er at tiltrække marsmænd eller udvikle karameltræer, så giver det ingen mening. Selvom forskellige mennesker kan have forskellige ønsker, så er der trods alt grænser for, hvor absurde ønskerne kan være, før vi begynder at stille spørgsmål ved deres tilregnelighed. Der må lues ud i det meningsløse.

Ikke alle kan forventes at have sammenhængende og gennemtænkte svar parat, når de bliver spurgt om deres ønsker. Der må derfor også forventes at indkomme meldinger om alle mulige uovervejede, indbyrdes modstridende eller ligefrem absurde ønsker. Hvis neutralisterne insisterer på umuligheden af at skelne mellem uovervejede og velovervejede ønsker, og hævder blot at registrere dem og lade alle tælle ligemæssigt, så står de tilbage med et problem med at forklare, hvordan den afsluttende sammenfatning overhovedet kan komme i stand.

Perfektionister betragter ikke nødvendigheden af at træffe kollektive beslutninger som et problem i sig selv. Hvis de kriterier, som ligger bag vurderinger af gennemførlighed, sammenhæng, menings- og værdifuldhed, er fælles, så kan beslutninger naturligvis også tages i fællesskab. Det afgørende er ikke, at det er enkeltindivider, der vælger, men at valgene er velbegrundede, at det, der vælges, er

værd at vælge. Den selvstændige stillingtagen står ikke i modsætning til åbenheden overfor at lade sig belære af andre, men forudsætter den tværtimod.

Man kunne på den baggrund få den tanke, at perfektionister må være tilhængere af, at beslutningerne om naturens indretning tages på så kollektivt et niveau som muligt, i sidste instans på verdensplan, og at beslutningerne overlades til en relativt begrænset gruppe af bedst kvalificerede smagsdommere. Der er imidlertid grænser for, hvor megen enighed argumenter kan føre til. I komplicerede spørgsmål som naturpolitiske prioriteringer, vil der altid være et spektrum af tolkninger, løsninger og svar, som må betegnes som ligemæssigt gode. Uanset hvor meget vi bestræber os på at lade os styre af argumenter, så vil vi ikke kunne nå frem til endegyldige svar, som alle burde kunne tilslutte sig.

En væsentlig kilde til forskelligheden er den uensartede kulturelle baggrund og de uensartede personlige erfaringer, vi hver især bærer med os. Det er en uensartethed, som argumenter nok kan bygge bro over, men ikke få til fuldstændig at forsvinde. Der er i reglen flere forskellige, hver for sig anerkendelsesværdige hensyn og bestræbelser at tage højde for, og vægtningen mellem disse vil næsten altid være åben for en række ligemæssigt velbegrundede prioriteringer. Der vil på den baggrund være god grund til - i respekt for den berettigede uensartethed - at placere beslutninger på så decentralt et niveau som muligt.

Omvendt vil en konsekvent decentralisering til det private eller det meget lokale som sagt undergrave mulighederne for at beskytte eller fremme goder, som går på tværs af skel og grænser og/eller har betydning for andre end grundejeren og de lokale beboere. Derfor kan der ofte være god grund til at træffe beslutninger på både nationalt og internationalt niveau. Spørgsmålet om, i hvilket regie beslutninger skal tages, bliver dermed selv et tema, som står til debat. Det kan ikke på forhånd afgøres, på hvilket niveau, beslutninger skal tages for at være helt igennem demokratiske, men må afgøres for de enkelte sagsområder hver for sig, somme tider endog fra sag til sag.

Hvilken ekspertise skal inddrages?

Vi har i det foregående set, at der er flere bud på, hvorfor og hvordan naturen gøres mest demokratisk. Det spørgsmål, vi nu skal se på, er, om det vil være relevant at inddrage eksperter - og i givet fald hvilke af dem, der vil være mest anvendelige. Også her er det oplagt, at der vil være forskellige opfattelser, afhængig af hvilken tilgang, man tager udgangspunkt i.

Neutralister med tiltro til markedet som problemløser vil sige, at den enkelte forbruger eller ejendomsbesidder selv og for egen regning kan vælge at gøre brug af de eksperter, han eller hun selv mener at have glæde af. Det vil være helt op til den enkelte at søge hjælp efter behov. Eksperterne må kæmpe om de suveræne forbrugerens gunst på det frie marked, og er der individer, der foretrækker at adspørge astrologer eller scientologer frem for biologer og landskabsæstetikere, så er det helt i orden, og ingen smagsdommere kan komme og hævde andet.

Under visse omstændigheder kan det dog komme på tale at inddrage eksperter i offentligt regie, nemlig i de tilfælde, hvor goder, som mange betragter som

værdifulde, har svært ved at blive værdisat på markedet. I sådanne tilfælde kan man bede en særlig faggruppe, nemlig økonomerne, om at hjælpe med at afklare, hvad folk ville være parate til at betale for godet, hvis de fik muligheden. Hvis betalingsvilligheden viser sig stor nok til at give en passende kompensation til grundejerne, kan der på den måde justeres for markedsfejl. Inddragelse af alle andre typer af eksperter i offentligt regie antages derimod at undergrave de private forbrugere og ejendomsbesidderes beslutningskompetence.

Den politiske kamps fortalere vil omvendt overlade det til dem, der på demokratisk vis har tilkæmpet sig magt, selv at afgøre, hvem de vil udpege til eksperter og smagsdommere. Det afgørende er ikke, om der indrages eksperter eller ej, men alene om magten er tilegnet på demokratisk vis gennem neutrale procedurer. Herefter er der i princippet frit slag, så langt flertallet rækker.

Neutralister, der er bekymrede over den uens betalingsevne, og ikke betragter magtkampen som en god løsning, vil derimod tildele hovedrollen til eksperter, der er i stand til at identificere og sammenfatte befolkningens private præferencer. Det ikke betalingsevnen eller den politiske magt, der skal være afgørende, men derimod alle de subjektive ønsker, uanset hvordan de så end måtte tage sig ud. Den natur er mest demokratisk, som er mest i overensstemmelse med befolkningens aggregerede ønsker. De politiske beslutningstagere må læne sig op af undersøgelser af befolkningens prioriteringer af forskellige slags naturgoder. Selvom de er valgt på demokratisk vis, bør de ikke handle i modstrid med befolkningens ønsker, men ideelt set fungere som ekspeditionskontor for de registrerede præferencer.

Mens mange neutralister betragter det som et privat anliggende, om man vil gøre brug af eksperter, så ser *perfektionister* omvendt inddragelsen af eksperter som en væsentlig offentlig opgave. På den måde kan alle samfundsborgere nemlig få bedre muligheder for at kvalificere deres stillingtagen. Naturvidenskabelige eksperter kan orientere om konsekvenser af forskellige valg, økonomer kan vurdere de økonomiske følger, sociologer kan påvise, hvor modsætningsfuldt vi ofte tænker og handler, og filosoffer kan omvendt forsøge at hjælpe os med at få større klarhed og sammenhæng i vore begreber - eller måske netop gøre os bevidste om grænserne for klarheden.

Frem for alt kan forskellige grupper af kendere imidlertid gøre os opmærksomme på goder og kvaliteter, som vi ikke af egen kraft ville have haft øje for. De kan hjælpe os til at raffinere vore sanser og oplevelser og påpege kvaliteter, vi ikke selv ville have opdaget. Kunstnere kan hjælpe os til at have øje for de mange forskellige former for landskabelig skønhed, biologer kan indvie os i organismernes fascinerende liv, mens historikere kan udpege elementer og strukturer i landskaber med historisk signifikans og fortællerværdi. Det handler ikke blot om at videregive faktisk viden, men nok så meget om at formidle et engagement i forskellige naturfænomeners særegne kvaliteter.

Men overlades det ikke på den måde til eksperter og smagsdommere at bestemme på befolkningens vegne? Gør vi ikke os selv til de få udvalgte nikkedukker? Hvis det var den direkte følge, så ville perfektionisterne helt oplagt stå tilbage med et alvorligt problem. Konklusionen følger imidlertid ikke af præmisserne.

Eksperterne og kenderne er på ingen måde tiltænkt at *overtage* beslutningskompetencen, men skal tværtimod netop *understøtte* såvel borgerne som de folkevalgte i deres selvstændige stillingtagen. De skal, ud fra antagelsen om at ikke alle ønsker er lige velovervejede og sensitive, hjælpe med til at gøre vurderingerne mere gennemtænkte, de involverede sansninger mere præcise, og dermed i sidste instans gøre beslutningerne mere kvalificerede.

Selvom kendere netop er karakteriseret ved, på grund af særlige evner og/eller erfaring, bedre end andre at være i stand til at vurdere fænomener på deres eget felt, så vil der altid være flere slags kendere med uens vurderinger. Som sagt vil der altid i komplicerede spørgsmål være mere end én velovervejet tolkning. Derfor kan man også i mange tilfælde være rygende uenig med kenderne - uanset hvor meget man i øvrigt måtte have lært af deres vurderinger. Hertil kommer, at de afgørelser, som skal træffes, altid vil indebære afvejninger mellem forskellige slags goder. Sådanne komplekse personlige og politiske afvejninger kan ingen enkeltkender foretage med mere ret end andre. Uanset om der findes et begrænset antal kloge politikere, som er bedre end de fleste til at afveje goder på grundlag af argumenter, så vil de mange måske ikke i hvert enkelt tilfælde, men alligevel i det lange løb stadig være bedre end de få. Tilsammen dækker de mange nemlig den bredest mulige indsigt i såvel goder som argumenter. Det er grunden til, at demokratiet er den styreform, der bedst muliggør gode afgørelser.

Det komplekse demokrati

Jeg har i det foregående beskrevet forskellige svar på spørgsmålet om, hvordan naturen kan gøres helt igennem demokratisk. Selvom de forskellige former for neutralisme umiddelbart kan synes tiltrækkende, så forekommer det omvendt ikke rimeligt at hævde, at alle ønsker og forestillinger om den gode natur principielt skulle være lige kvalificerede. Som minimum må der stilles krav om sammenhæng, gennemførlighed og mening, og kan man få udviklet og raffineret sine ønsker og forestillinger ved at blive konfronteret med erfarne folk, så vil det da være uklogt ikke at tage det med. Selv erkender jeg da gerne, at jeg kan tage fejl og være for uopmærksom, og har intet problem med at lade mig inspirere og understøtte af kendere og smagsdommere. Vel at mærke uden at jeg af den grund vil overlade de naturpolitiske afgørelser til dem alene.

Samtidig er det værd at notere sig, at forskellene mellem de forskellige positioner i nogle henseender er mindre, end de ved første øjekast kan synes. En væsentlig grund hertil er den, at også perfektionister uden sværds slag vil anerkende det forhold, at der i så komplicerede sager som spørgsmålet om naturens indretning er mere end ét fornuftigt svar. Det betyder nemlig, at der er god grund til at give både individer og lokale fællesskaber plads til at træffe egne beslutninger. Liv kan være værdifulde på mangfoldige måder, og derfor vil der også kun i de færreste tilfælde være grund til uopfordret at blande sig i personlige valg. Af samme grund kan det også være rimeligt at beskytte ejendomsretten, det frie markedsvalg og det lokale

selvstyre i netop den udstrækning, det fremmer muligheden for selvstændige og velovervejede valg.

Der, hvor vandene skiller, er imidlertid på spørgsmålet om fællesskabernes betydning. Hvor neutralisterne finder det afgørende at begrænse fællesskabernes rolle til en sikring af neutrale spilleregler, procedurer og/eller metoder, og dermed samtidig gør den argumenterende samtale til et privat valg, der vil perfektionister insistere på behovet for forpligtende debatter og fælles beslutninger på både lokalt, nationalt og globalt niveau. Demokratiet handler således ikke alene om fordeling af rettigheder, der sikrer private råderum og/eller en ligemæssig indflydelse på fælles afgørelser, men nok så meget om at forbedre beslutninger gennem fælles samtale.

Derfor er det også vigtig at være opmærksom på, hvor mange forskellige fora og kanaler, demokratiske samfund med god grund har etableret, hvori argumenter og indflydelse kan dukke op eller flyde gennem. Uanset hvor vigtig den formelle beslutningskompetence end er, så er demokratiet langt fra udtømt med sikringen af den private ejendomsret og af rettigheder i forhold til de formelle politiske organer på lokalt, nationalt og internationalt niveau. Der er også den offentlige debat i dagspressen, magasiner, radio og TV, i videnskabelige fora, bøger og tidsskrifter, i de endnu tilbageblevne råd og nævn, i konsulent- og rådgivningsvirksomheder, på uddannelsesinstitutioner, i lokalområder og i et væld af frivillige organisationer.

Hertil kommer så de forskellige undersøgelser af befolkningens tanker om og ønsker til den gode natur, sådan som de er beskrevet i andre af bogens kapitler. Der er brug for en sådan mangfoldighed, hvis naturen skal udvikle sig på helt igennem demokratisk vis.